

MARIE PARDYOVÁ

FAUSTIN PORTRÉT ZE SBÍREK NÁRODNÍHO MUZEA V PRAZE

V klasicko archeologické sbírce pražského Národního muzea se nachází jedna pozdně antická mramorová ženská hlava (inv. č. 739), která je považována za portrét římské císařovny Fausty, manželky Constantina Velikého (viz tab. XXI:1).¹ Tato identifikace vychází ze srovnání portrétu s Faustinou ikonografií podle dochovaných mincí a v první řadě se opírá o druh účesu, který je v pozdní antice typický právě pro Faustu. Nemáme však bohužel možnost srovnat pražský portrét s jinými Faustinými sochařskými podobiznami.

Jak dosvědčují prameny, které stavějí celkový Faustin obraz do nepříliš příznivého světla, byl totiž nepříliš dlouhý život této císařovny násilně ukončen r. 326 na přímý Constantinův rozkaz. Faustino usmrcení bylo spojeno s prokletím její památky a odstraněním všech oficiálních portrétů kromě obrazů na mincích, které zůstaly dále v oběhu. Z tohoto důvodu není známá žádná sochařská podobizna, bezpečně identifikovaná jako její portrét. Někdy však bývá za zobrazení mladičké, asi čtrnáctileté Fausty považována busta dívky v Louvru (viz tab. XXI:2).² Tento portrét vykazuje určité rysy podobnosti s Faustinou ikonografií na jejích nejstarších mincích z r. 317 (srov. tab. XXII:1), ale je dosti obtížné jej časově a slohově zařadit. Datování asi do r. 310 vychází z předpokladu, že se vskutku jedná o Faustu.³ Jak jsme se již zmínili výše, je nejdůležitějším kritériem pro identifikaci jednotlivých Faustiných portrétů shoda fyziognomických rysů a typická účesová móda z dozadu sčesaných vlasů, rozdělených uprostřed hlavy pšínkou a na šíji spletených do copu, ze kterého je utvořen uzел. Tato móda je vedena snahou o nápodobu jiné císařovny ze slavnější římské minulosti, a to manželky Marka Aurelia, Faustiny mladší, se kterou Faustu pojila i blízkost obou jmen. Obdobný jev, spočívající v záměrném připodobnění nejen účesu, ale i fyziognomických rysů, je zvláště výrazný na mincovních portrétech Constantinových. Na mincích z let 312—324

¹ Viz *J. Frel*, Les portraits antiques en Tchécoslovaquie, Sborník k sedmdesátinám Jana Květa, Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica I, 1965, str. 50, č. 12. Dále např. katalogy výstav Antika a její tradice, Brno 1966 — č. 9; Antické umění v československých sbírkách, Brno 1978, Praha 1979 — č. 280.

² Srov. *R. Delbrueck*, Spätantike Kaiserporträts, Berlin 1933, str. 166nn.

³ *Ibidem*.

pocházejících především z italských mincoven — Říma, Ostie, Aquileie a Ticina — se Constantinus vědomě hlásí ke slavné tradici Octaviana Augusta a Traiana záměrnou nápodobou jejich rysů a účesové módy. Kromě toho se v oficiálním umění tato skutečnost odráží tak, že po dobytí Itálie Constantinem r. 312 a po upevnění jeho postavení se na italské půdě rozvíjí poměrně silná, ale krátkodobá vlna římsky orientovaného klasicismu v kontextu pozdně antického slohového výtvarného vývoje.

V případech Faustiniých zobrazení je klasicizující tendence a vědomá nápodoba fyziognomie a účesu Faustiny mladší nejlépe znatelná na gemách, kde vzhledem k tomu, že se jednalo o šperk, byly portréty zhotovovány s mnohem větší pečlivostí a precizností než tomu bylo pro potřeby mincovních razidel.⁴

Pokud jde o charakteristiku Faustiniých mincovních portrétů, neprojevuje se na jejich podobiznách tak velký stupeň idealizace, jak je tomu například na mincích její tchýně Heleny. Naopak je jasně vidět osobité fyziognomické rysy, které se jí nesnaží příliš přidávat na kráse, neboť Fausta postrádá nejen Heleninu oduševnělost, ale i pravidelnost jejích rysů. Při srovnání s portréty jejích rodičů zjistíme, že se ve Faustiniě obličejí střetávají dosti hrubé neřímské rysy jejího otce Maximiana s orientálním půvabem matky Eutropie, která byla syrského původu.

Fausta je na mincích zobrazována s plnou kulatou tváří, jejíž rysy jsou krátké a dosti nevýrazné, takže celý obličej postrádá nějaké zvláštní krásy a působí spíše všedním dojmem. Na nejstarších portrétech mincí ražených od r. 317, kde má Fausta titul „*nobilissima femina*“ — ve zkratce *N F* —, je zobrazena jako velmi mladá dívka s malým poněkud ohrnutým nosem a jak naznačují nosní dírky ve své spodní části asi dosti širokým (viz tab. XXI:1,2). Na dalších mincích (srov. tab. XXII:5) je však nos rovný a spojením s linií čela připomíná řecký profil. Jedná se však spíše o schématismus obvyklý u pozdně antických mincovních portrétů. Linie malých úst a brady je rovněž krátká. Krk je dosti dlouhý, přitom však plný. Podtržena je důležitost velké, doširoka otevřeného oka zpracovaného podrobně plasticky; zdůrazněna jsou i silná víčka a výrazný oblouk obočí. Významnou funkci má rovněž dekorativní úprava vlasů a různé druhý účesů. Zpočátku je to plochý drdol, který známe z portrétů Caracallový ženy Plautilly (viz tab. XXII:1), jinde má Fausta účes Iulie Domny (viz tab. XXII:3). Nejtypičtější je však pro ni prostý stočený uzel po vzoru Faustiny mladší (viz tab. XXII:2, 4, 5), avšak s tím rozdílem, že přirozené vlhnutí vlasů, rozdělených uprostřed pěšinkou a hladce sčesaných dozadu u Faustiny, je v případě Fausty zdůrazněno nakadeřením do pravidelných vln, které v počtu 4—5 následují za sebou od temene až k šíji. Na mincích z období Constantinových vicennalií, tj. z let 325—6 lze vidět, že Fausta přijala účes Helenin, na němž lépe vynikal diadém. Tento typ účesu se objevuje i na kommemorativní sérii Faustiniých mincí ražených jejími syny až po Constantinově smrti r. 337.⁵

Žena zobrazená na pražském portrétu má jednoduchý hladký účes s uzlem na šíji odpovídající nejběžnějšímu typu Faustiniých účesů. Jedná se o portrétní hlavu podanou v mírně podživotní velikosti — výška hlavy je 19 cm, s krkem měří 24 cm. Jako materiál bylo použito jemnozrnného šedého mramoru, místy

⁴ Viz např. londýnskou jaspisovou kamej tab. XXII:8.

⁵ Srov. *J. Maurice*, Num. Constantinienne I, Paris 1908, str. 261n.

s jemně nažloutlou patinou. Povrch obličej je byl zřejmě až v novověku pečlivě uhlazen. Památka je částečně poškozena, chybí nos a obě uši, menší oděrky jsou rozesety po celém obličej. Jedná se o individuální podobiznu mladé ženy s kulatým plným obličejem. Vyklenuté čelo bez vrásek je odkryto. Výrazné obočí je tvořeno plastickým obloukem a dále členěno drobnými zářezy láta. Oči, které jsou v souladu s expresivními tendencemi pozdně antického výtvarného vývoje doširoka rozevřené, jsou spíše kulaté než podlouhlé. Pohled nesleduje žádný konkrétní cíl, je odpoutaný od reality, směřuje nahoru a poněkud doprava, což je dáno nepatrným nakloněním hlavy. Část duhovky naznačené plasticky kruhovým vrypem je kryta horním víčkem. Zornice jsou vyhloubeny do tvaru půlměsíčku kvůli dosažení lepšího optického kontrastu. Obě oční víčka jsou dosti jemná. Partie mezi horním víčkem a obočím jsou poněkud výraznější, vyvolávají dojem jakoby byly opuchlé. Nos, důležitý pro dokreslení individuálního výrazu, není bohužel zachován. Patrné jsou pouze nosní dírky nasvědčující tomu, že byl ve spodní části poněkud širší, což je ostatně typické pro Faustiny mincovní portréty. S mladistvou plností lící kontrastují velké plasticko opticky naznačené kruhy pod očima. Malá plná ústa jsou poněkud asymetrická, koutky směřují dolů, spodní ret je mírně ohrnutý. Jemná brada odpovídá typu zobrazované ženy. Rovněž proporce krku jsou úměrné velikosti hlavy.

Naklonění hlavy doprava (z hlediska popisovaného portrétu) zdůrazňuje částečná asymetrie obličej i jednotlivých rysů. Levá polovina obličej je vlivem této skutečnosti poněkud výše než pravá. V pozdní antice, kdy jsou lidské rysy zobrazovány dosti ztrnule, měla snad taková asymetrie za cíl částečné oživení výrazu obličej.

Přiléhavý účes z vlasů rozdělených nad čelem pěšinkou je pečlivě sochařsky zpracován, precizně jsou provedeny jednotlivé prameny vlasů i krátké pramínky padající na čelo. Vlasy sčesané hladce od středové pěšinky tvoří spolu s vlasy vyčesanými od uší směrem nahoru na každé straně hlavy dva velké prameny, které se všechny na šíji sbíhají do uzlu svinutého z tenkého, jemnými zářezy naznačeného copu.

V podání vlasů nad ušima se portrét poněkud odlišuje od nejběžnějšího typu Faustina účesu dosvědčeného mincemi, kde jsou vlasy rovně sčesané dozadu zkadeřeny do příčných vln. Přesto se stejný účes i s touto odchylkou běžně objevuje na mincích Faustiny mladší⁶ a lze tedy tento detail v podání vlasů u popisovaného portrétu považovat jen za možnou variantu jednoho typu účesu.

Pokud se nyní vrátíme k jednotlivým rysům obličej a jeho celkovému výrazu, musíme konstatovat, že tvář ženy zpodobněné na pražském portrétu vsutku připomíná Fausta. Stejně klenuté čelo jako se objevuje na mincích (srov. tab. XXII:1 a další), plný kulatý obličej (srov. tamtéž 2—5) se zdůrazněným obočím a rozevřeným okem. Odpovídá si i tvar rtů a brady. Z výtvarného hlediska můžeme konstatovat, že se na portrétu z Národního muzea uplatňují základní znaky oficiální portrétní plastiky constantinovského období asi z let 320—325,⁷

⁶ Srov. *J. Babelon, Le portrait dans l'antiquité d'après les monnaies*, Paris 1942, tab. XX: 5.

⁷ Pro svůj bohatý a přehledně uspořádaný obrazový materiál jednotlivých portrétů pozdně antických císařů a členů jejich rodin si stále uchovává svůj význam již citovaná publikace *E. Delbruecka, Spätantike Kaiserporträts*, Berlin 1933, odkud jsou převzaty i tab. XXIb a XXII.

ať již jde o podání vlasů, detailů obočí, nebo oka a pohledu. Takové zpracování je pro portrétní plastiku tohoto období zvláště typické. Obvyklá je i částečná, možná záměrná, asymetrie některých rysů. Co se týče rozměrů portrétu, paralelu nacházíme v případě obdobné bronzové hlavy Constantinovy z Naissu, která je dnes umístěna v bělehradském muzeu ($v = 18$ cm).⁸

Zajímavé je i srovnání pražského portrétu s mramorovou bustou dívky v Louvru, která, jak jsme se zmínili již na začátku, je rovněž ztotožňována s Faustou na základě srovnání s jejími nejstaršími mincemi (srov. tab. XXII:1). Jedná se také o pozdně římský portrét čtrnácti až patnáctileté dívky, pocházející ze vznešené rodiny, což dokazuje velmi složitý a pečlivě provedený účes. Shodě s Faustou by odpovídala jak přibližná podoba, tak zvláště malý ohrnutý nosík, typický pro většinu jejích mincovních podobizen. Při srovnání s pražským portrétem se vzhledem ke skoro stejnému tvaru čela, rtů, brady a v podstatě i očí naskytá možnost, že by mohlo jít o zobrazení jedné a téže ženy v deseti až patnáctiletém časovém odstupu. Netroufám si však trvat na takto jednoznačně postaveném úsudku, i když například způsob zobrazení obočí, které u pařížského portrétu vychází téměř z jednoho bodu u kořene nosu, a masivní podání očních víček je příznačné pro většinu portrétů z období tetrarchie na konci 3. a v prvním desetiletí 4. stol. Stejně tak je pro tuto dobu typická i poněkud větší schematizace v naznačení vlasů, kterou lze pozorovat při pohledu zezadu. Potiže s datováním vzniku jsou však hlavně způsobem zcela ojedinělým druhem účesu z nahoru vyčesaných vlasů tvořících okolo celé hlavy dva zužující se pruhy nad sebou, zakončené na temeni zdobným propleteným polštářkem, který je uprostřed překryt širokým, postupně se zužujícím plochým copem taženým ze šíje. Tento typ v podstatě vychází z kombinace několika účesů 3. století a je možné, že byly takto česány v určitém věku příslušnice císařských rodin. Bohužel další doklad použití tohoto účesu není znám.

Vrátíme-li se nyní k portrétu z Národního muzea, je zajímavé si uvědomit, jakým dojmem může působit na diváka, co mu prozrazuje o zobrazené osobě. Jak vidíme, představuje nepřilíh krásný, spíše všední mladý obličej, v jehož výrazu postrádáme znaky výraznější inteligence nebo oduševnělosti (viz pohled, nebo svěšené koutky úst). Velké kruhy pod očima neodpovídají věku, naopak spíše svědčí o duševní nevyrovnanosti zpodobené ženy a v tomto ohledu v mnohém připomínají charakteristiku Fausty obsaženou v historických pramenech. Bylo by tedy účelné v přehledu uvést několik údajů, které se o ní dochovaly.

Již zde padla zmínka o tom, že Fausta byla dcerou Diocletianova spoluvladaře Maximiana Herculia (286—305) a jeho druhé ženy Syřanky Eutropie.⁹ Narodila se v Římě,¹⁰ zřejmě r. 298 při příležitosti Maximianova prvního pobytu v Římě.¹¹ Roku 307 provdal Maximianus z politických důvodů svou dceru, která byla ještě dítětem, za Constantina, aby si tak zajistil jeho spojení v připravovaném útoku proti Galeriovi.¹² Manželství vzhledem k Faustinu tehdejšímu věku zcela formální, bylo naplněno až o deset let později.

⁸ Viz *Delbrueck*, tab. 35—36.

⁹ Srov. *Aur. Vict. Epit.* 40, 12.

¹⁰ Srov. *Iul. Or.* I 5 C.

¹¹ Srov. *O. Seeck*, *Gesch. des Untergangs der antiken Welt*, Berlin 1897—1913, sv. I. str. 22.

¹² Viz *Eutrop.* X 3 ;*Aur. Vict. Epit.* 40, 12.

Přesto již mezitím, r. 310, když Maximianus připravoval vzpuru Constantina vojska, aby ho za jeho nepřítomnosti svrhnul, byla to Fausta, která svého manžela včas informovala o chystaných nástrahách a umožnila mu tak včas Maximiana zajmout a potrestat.¹³ Teprve v srpnu 317 se narodil první Constantinův a Faustin syn Constantius, zatímco nejmladší Constans přišel na svět až r. 323. Podle narážky v oslavném panegyriku na Constantina předneseném réтором Nazariem 1. března 321 v Římě se můžeme domnívat, že existoval další syn, který zřejmě zemřel v raném věku.¹⁴ Kromě legitimních potomků s Faustou měl Constantinus i syny ze svých vedlejších svazků, a to Crispa, narozeného asi r. 307 nebo o něco dříve, a Constantina, narozeného začátkem r. 317, kteří byli r. 317 jmenováni caesary. Fausta byla potom označována nápisně doloženým titulem jako «*noverca caesarum nostrorum Crispi Constantini Constanti*»,¹⁵ přičemž Constans sem byl přiřazen omylem. Pozdně antičtí historikové nás přesvědčují o tom, že Fausta, obdrževší r. 324 čestný titul augusta, zřejmě neměla své nevlastní syny v příliš velké oblibě, protože jí záleželo na budoucnosti svých vlastních dětí, pro které chtěla získat nástupnictví po Constantinovi,¹⁶ a proto se se starším z nich Crispem, jenž byl Constantinovým nejmilejším synem, rafinovaně vyrovnala tak, jak to bylo obvyklé v herculiovské dynastii. R. 326 ho u svého muže křivě obvinila z opakovaných pokusů o cizoložství s ní a zavinila tak jeho smrt.¹⁷ Ze svého úspěchu se však neradovala příliš dlouho, neboť za několik měsíců byla na Constantinův rozkaz v Římě udušena v horké lázni, snad také na popud jeho matky Heleny, která prý velice želela smrti svého milovaného vnuka.¹⁸ U Filostorgia nacházíme další údaj, že byla Fausta přistřižena při cizoložství s jedním z Cursorů.¹⁹

To byla tedy stručná historie života ženy vychované na pozdně antickém císařském dvoře, od dětství ovlivňované spleťtými intrikami a přihlížející podvodům a vraždám, které zde byly běžné. Naším úkolem však není Faustu ani hájit, ani odsuzovat, ale v komplexním pohledu na její bytost, podobu a dochovanou ikonografii posoudit, zda je možné oprávněně považovat portrét z Národního muzea v Praze za její podobiznu.

Podrobným rozbořem rysů zobrazené ženy a jejího účesu bylo možné zjistit dosti značnou podobnost a shodu s Faustinou ikonografií podle mincí; kromě toho se domníváme, že i celkový výraz portrétu odpovídá psychice Faustiny osobnosti, jak ji popisují antičtí autoři. Důležitým kritériem je výtvarné ztvárnění shodné s pojetím oficiální portrétní plastiky Constantinova období a ostatním dokladům odpovídající velikost. Z těchto důvodů docházíme k závěru, že portrét z pražského Národního muzea lze s největší pravděpodobností považovat za zobrazení Fausty a jeho vznik lze datovat asi do let 323—324, tj. do období, z něhož pochází největší počet dochovaných Faustinyých mincí. Pozdější datace není možná, neboť v posledních dvou letech Faustina života je

¹³ Srov. Aur. Viet. Caes. 20, 21—2; Eutrop. X 3; Zos. II 11; Lact. De mort. pers. 30, 2—3.

¹⁴ Srov. Paneg. Lat. X 36, 1.

¹⁵ Viz Dessau ILS 710.

¹⁶ Srov. názor J. Maurice, Constantin le Grand, Paris 1925, str. 197.

¹⁷ Srov. Zos. II 29; Filost. II 4.

¹⁸ Viz Zos. II 29; Aur. Viet. Epit. 41, 11—12.

¹⁹ Filost. II 4.

na jejich mincích dosvědčen jiný typ účesu. Portrétní hlavu z Národního muzea můžeme považovat za jeden z vzácných dokladů zpodobení této římské císařovny z pozdního období.

ПОРТРЕТ ФАУСТЫ ИЗ НАЦИОНАЛЬНОГО МУЗЕЯ В ПРАГЕ

Автор исследует портретную женскую голову из периода поздней Античности, которая находится в коллекции Национального музея в Праге. Об этой скульптуре думают, что она является изображением императрицы Фаусты, жены Константина Великого. Идентификация кажется очень сложной, так как сохранились только портреты Фаусты на монетах. Поэтому ее монетные портреты представляют тоже исходный пункт для настоящего исследования. Автор в описании пражской головы сравнивает ее единственные черты и физиономию, тип прически с нашими знаниями об этой императрице. Сравнивает тоже стиль головы и изобразительный стиль портретной скульптуры времени Константина и находит параллели свидетельствующие, что портрет из Национального музея можно с уверенностью считать самым лучшим знакомым изображением Фаусты.

LE PORTRAIT DE FAUSTA DANS LE MUSÉE NATIONAL DE PRAGUE

L'auteur de cet article traite une tête en marbre de femme provenant de l'époque du Bas-Empire, qui se trouve actuellement dans le Musée National à Prague. Cette sculpture a été identifiée comme Fausta, femme de Constantin le Grand, déjà plus tôt. Comme l'on ne connaît que les effigies monétaires de cette impératrice, une identification est assez difficile. L'auteur confronte minutieusement les traits personnels, la physiognomie et la coiffure de la femme représentée par le portrait à Prague avec toutes nos connaissances sur l'iconographie et la vie de Fausta et trouve de nombreuses parallèles. En plus, le style de cette sculpture correspond à l'art du portrait officiel de l'époque constantinienne. Grâce à ces raisons, nous pouvons conclure que la tête de Prague représente vraiment avec la plus grande probabilité Fausta et sa datation peut donc être remontée dans les années 323 ou 324.